

Jolanta Bujak-Lechowicz

Metaforyka związana ze *SZCZĘŚCIEM*

1. Lingwiści o *SZCZĘŚCIU*. Wśród językoznawców, którzy zajęli się nazwą pojęcia wartościującego *SZCZĘŚCIE*, należy wymienić E. Siatkowską (1988), A. Wierzbicką (1971, 1999), M. Rachwałową (1999), Z. Kövecses (2001). Prześledźmy, w jaki sposób definiują oni *SZCZĘŚCIE*.

E. Siatkowska (1988), przywołując znaczenie słownikowe *SZCZĘŚCIA* (za: Doroszewskim 1966), dokonuje pewnej jego modyfikacji. Uważa bowiem, iż *SZCZĘŚCIE* jest:

- to, co (wydarzenie, przedmiot) warunkuje osiągnięcie pozytywnego rezultatu (*szczęście mu sprzyja*);
- to, co jest uważane za pozytywny rezultat (*każdy jest kowalem swego szczęścia*);
- przyjemność odczuwana z powodu osiągnięcia pozytywnego rezultatu (*plakać ze szczęścia*; Siatkowska 1988: 128).

W pierwszym rozumieniu *SZCZĘŚCIE* łączy się z innymi pojęciami aksjologicznego typu: *fortuna, pomyślność, szansa, dogodna chwila, dogodna okazja, gratka, sposobność*. Drugie rozumienie *SZCZĘŚCIA* odwołuje nas do takich określeń, jak np.: *owoc, osiągnięcie, wyczyn, sukces, wygranie, zwycięstwo, triumf, korzyść, cenność, dorobek, nagroda, bogactwo, nadmiar*. Trzecie rozumienie *SZCZĘŚCIA* odnosi się do quasi-synonimów: *satysfakcja, ukontentowanie, zadowolenie, przyjemność, radość, rozkosz, błogość, zachwyty, upojenie, dosyt, błogostan, wesołość, euforia* (por. Nowakowska-Kempna 1986). Ma to związek z etymologicznym znaczeniem *SZCZĘŚCIA*, tj. tym, *w czym się uczestniczy, w czym ma się udział* (Brückner 1995: 544), a więc w radości, zadowoleniu, sukcesie, w dobru (Siatkowska 1988: 128–140).

Do *dobra* jako przyczyny – źródła szczęścia nawiązuje A. Wierzbicka (1971), tworząc parafrazę definiującą *SZCZĘŚCIE*:

- x jest szczęśliwy, tj. posiada najwyższe dobra,*
- x marzy o szczęściu,*
- x marzy o dobru* (Wierzbicka 1971: 223).

W późniejszych pracach A. Wierzbicka (1999) podkreśla, że analiza semantyczna odkrywa konceptualizację emocji zawartą w danym języku (Wierzbicka 1999: 145). Terminy, które oznaczają emocje są nieokreślone co do referencji lub po prostu rozmyte. Nie wystarczy bowiem wyliczenie cech koniecznych i wystarczających (Wierzbicka 1999: 144). Ważne jest również podanie cech peryferyjnych odnoszących się do danego pojęcia. Dąży się w ten sposób do holistycznego opisu słowa, na podstawie którego dochodzi się do definicji kognitywnej, poprzedzonej wydzieleniem modeli kognitywnych i utworzeniem modelu sieciowego (por. Nowakowska-Kempna, 1992).

Szczęście jako uczucie – afekt, emocja, czyli uczucie krótkotrwałe – typu wielkiej radości (Znamierowski 1957: 45), która łączy się z uśmiechem, wypełnia człowieka po brzegi, nie pozostawiając miejsca na dalsze pragnienia i życzenia. Jest czymś przypominającym podniecenie, brak samokontroli. Sugeruje przy tym jakby euforię oraz brak poczucia odpowiedzialności (Wierzbicka 1999: 150). Twarz człowieka szczęśliwego jest uśmiechnięta, oczy błyszczą ze szczęścia. Mamy zatem metaforę: SZCZĘŚCIE to UCZUCIE. Ten sposób profilowania SZCZĘŚCIA kieruje naszą uwagę na experiencera jako tego, który doświadcza szczęścia. Odnosząc się do stworzonej metafory SZCZĘŚCIE to UCZUCIE, przywołajmy za A. Wierzbicką (1999) eksplikację opisującą szczęście, a w nim znaczącą rolę experiencera:

*x czuje coś,
x czuje się szczęśliwy,
czasami ludzie myślą coś takiego, jak to:
stało się mi coś dobrego,
chciałem tego,
nie chcę innych rzeczy,
z tego powodu czuję coś dobrego,
x tak się czuje (Wierzbicka 1999: 144).*

Przywołana eksplikacja informuje o tym, iż w życiu x-a *wszystko jest dobrze*. Człowiek ma wszystko, co dobre, a raczej to, co najlepsze. Doświadcza szczęścia, ponieważ zostały zaspokojone w pełni jego potrzeby. Porównując znaczenie dwóch pojęć PRZYJEMNOŚĆ i SZCZĘŚCIE, trzeba podkreślić, iż SZCZĘŚCIE jest uczuciem intensywnym, będąc pełnym zaspokojeniem ludzkich potrzeb przy osiągnięciu tego, co najlepsze. Użycie formy superlatywu *to co najlepsze* ma eksplicytne owo DOBRO wyrażać oraz pełnię zaspokojenia potrzeb. W przeciwieństwie do niego osiągnięcie dobra i zaspokojenie potrzeb służy przyczynowej definicji PRZYJEMNOŚCI. Nawiązując do wyżej opisanej eksplikacji, A. Wierzbicka (1971) proponuje następującą definicję SZCZĘŚCIA:

Szczęście = to, czego wszyscy pragniemy.

Był szczęśliwy = było mu tak, jak wszyscy pragniemy, aby nam było (Wierzbicka 1971: 228). Oznacza to, że szczęście jest nie tylko stanem upragnionym, ale bardzo upragnionym, jest uczuciem po wielkim spełnieniu tego, czegośmy bardzo pragnęli, jest więc uczuciem intensywnym, wymagającym w eksplikacji użycia kwalifikatora intensywności *bardzo*, por.

z tego powodu x czuje coś bardzo dobrego.

Proponujemy zatem wprowadzenie kwalifikatora BARDZO [+ MAGNUS] do eksplikacji SZCZĘŚCIA (za: Wierzbicka 1971, Janus 1975, 1981; Nowakowska-Kempna 1986, 1995, 2000) na oznaczenie intensywności cechy albo uczucia. Synonimem BARDZO jest *wielki*. Oba określeń będziemy używać w tym artykule wymiennie.

Mówimy: jest mi przyjemnie, tj. *czuję się tak, że pragnę czuć się tak dalej*. Szczęście ma związek z pragnieniem, chceniem (*chcę, pragnę, mam ochotę, chce mi się, wolą moją jest*). Łączy się więc ono z zaspokojeniem potrzeb (Wierzbicka 1971: 60). W sferze zaś doznań szczęście kojarzy się z lekkością. Lekko jest nam, gdy:

– czujemy, że bez żadnego wysiłku z naszej strony budzą się w nas pragnienia chcenia czegoś;

– gdy myślimy o rzeczywistości, która budzi w nas pragnienie chcenia czegoś, np. *czuje się lekko, lekko na sercu* (Wierzbicka 1971: 136–137).

SZCZĘŚCIE rozumiane jako poczucie LEKKOŚCI, wyzwala gamę metaforycznych wyobrażeń utrwalonych w języku.

W podobnym tonie definiuje SZCZĘŚCIE W. Goethe w *Fauście* (1962), wyprofilowując – jak ujęliby to kognitywiści (Langacker 1995: 9, 167) – czas błogostanu, wielkiej radości albo przyjemności, stwierdzając SZCZĘŚCIE to UCZUCIE, które trwa wtedy, kiedy o czasie jego trwania można powiedzieć: *trwaj chwilo, jesteś piękna, trwaj*. Są to typy *definicji przez uwikłanie* (aksjomatyczna, przez postulatory), których wszystkie terminy (stałe), są wprowadzane po raz pierwszy do danego języka. W językach naturalnych rolę analogiczną do definicji aksjomatycznych spełniają konteksty, zawierające nieznaną nam wyraz. W drodze porównywania tych kontekstów, można się domyślać znaczenia danego wyrazu (Marciszewski 1988: 33). W tym artykule będę wykorzystywać również *definicję cząstkową*. Służy ona do definiowania terminów teoretycznych przy pomocy elementarnych (Marciszewski 1988: 35).

Badania przeprowadzone przez M. Rachwałową (1999) wśród dzieci i młodzieży dowodzą, iż SZCZĘŚCIE kojarzone jest z zadowoleniem z otrzymywanych prezentów, z jedzeniem potraw i słodczy, z zabawą i rozrywką, z kontaktem, tj. przyjaźnią, miłością, z drugą osobą, z dobrym stanem zdrowia, z dobrymi ocenami w szkole, z posiadaniem pracy, dóbr materialnych, ze spełnieniem marzeń. SZCZĘŚCIE to także szczęśliwy traf, pomyślne zdarzenie, na które składają się: wygrana, znalezienie czegoś wartościowego (Rachwałowa 1999: 257–260).

Z kolei Z. Kövecses (2001) proponuje w książce *Metaphor and Emotion* następujące metafory dla SZCZĘŚCIA:

SZCZĘŚCIE to WIELKA RZECZ

(ang. *happy is up*)

Musimy je uczić.

SZCZĘŚCIE to COŚ ZNAJDUJĄCEGO SIĘ PONAD ZIEMIĄ

(ang. *happiness is being off the ground*)

Byłem sześć stóp ponad ziemią.

Byłem tak szczęśliwy, że moje stopy prawie nie dotykały ziemi.

- SZCZĘŚCIE to NIEBO
(ang. *happines is being in heaven*)
To było niebo na ziemi.
- SZCZĘŚCIE to ŚWIATŁO
(ang. *happy is light*)
Ona rozbłysła ze światła.
- SZCZĘŚCIE to WITALNOŚĆ
(ang. *happines is vitality*)
Ożył ze szczęścia
- SZCZĘŚCIE to CIEPŁO
(ang. *happy is warm*)
To ocieplilo moją duszę.
- SZCZĘŚCIE to ZDROWIE
(ang. *happiness is health*)
To sprawiło, że poczułem się wspaniale.
- SZCZĘŚCIE to OSOBA ZACHOWUJĄCA SIĘ JAK ZWIERZĘ
(ang. *a happy person is an animal that lives well; która dobrze żyje*)
Był szczęśliwy jak świnia w błocie.
On wygląda jak kto, który dostał śmietanę.
Mamy również metaforę obsługującą kategorię, do której SZCZĘŚCIE może być zaliczone:
- SZCZĘŚCIE to PSYCHICZNE DOZNANIE DAJĄCE ZADOWOLENIE
(ang. *happiness is pleasurable physical sensation*)
Byłem zalaskotany na różowo (do koloru różowego).
- SZCZĘŚCIE to PŁYN w POJEMNIKU
(ang. *happines is a fluid in a container*)
Ophywała mnie radość albo szczęście.
- SZCZĘŚCIE to UWIĘZIONE ZWIERZĘ
(ang. *happines is a captive animal*)
Jego uczucia szczęścia puściły.
Nie mogłam powstrzymać jej uczuć szczęścia.
- SZCZĘŚCIE to PRZECIWNIK w WALCE
(ang. *happines is an opponent in a struggle*)
Został znokautowany ze szczęścia.
Była zawładnięta przez szczęście.
- SZCZĘŚCIE to UPOJENIE
(ang. *happines is a rapture / high*)
Upajałem się szczęściem (dosł. Byłem pijany ze szczęścia).
- SZCZĘŚCIE to SZALEŃSTWO
(ang. *happenes is insanity*)
Oszaleć ze szczęścia
- SZCZĘŚCIE to NATURALNA SIŁA
(ang. *happines is a natural force*)
Zmiotło go z nóg ze szczęścia (Kövecses 2001: 24–25).

Przywołane poglądy językoznawców wokół SZCZĘŚCIA łączy wspólny teren badań, tj. poruszanie się po semantyce rozumienia poprzez odniesienie się do etymologii oraz kulturowych i potocznych wyrażeń językowych.

Profilując pojęcie SZCZĘŚCIA w dyskursie naukowym i potocznym, przedstawimy modele kognitywne o charakterze metaforycznym lub metonimicznym. Wskazemy również na domenę źródłową i (do)celową, np.:

SZCZĘŚCIE to PRZECIWNIK W WALCE

źródło: PRZECIWNIK W WALCE

efekt (cel) SZCZĘŚCIE

2. *Domena (rama interpretacyjna, schemat)* to część wiedzy rodzimego użytkownika języka stanowiąca semantyczną wartość predykatu (Fife 1995: 24). *Domeny* dzieli się na *podstawowe* (struktur, które nie dają się rozłożyć na dalsze poddomeny, np. domena czasu, przestrzeni, barwy, sensoryczne, powonieniowe, domeny emotywnie = uczucie szczęścia) i *abstrakcyjne* (struktury wiedzy ludzkiej, które dają się rozłożyć na inne pojęcia i domeny; Fife 1995: 24).

Przez *domenę źródłową* będziemy rozumieć elementy znajdujące się w *górze strumienia energii*, w szczególności agensa i instrumentu, przekazujących energię elementom w dole strumienia. W odniesieniu do metafory jest to domena, która jest bazą kształtującą inną domenę (Langacker 1995: 18). Natomiast *domena docelowa* jest domeną związaną z elementami, w *dole strumienia energii*, tj. tych, które są pod działaniem (bezpośrednim lub pośrednim) energii przekazywanej przez elementy metafory, jest to domena ukształtowana przez inną domenę. W powyższym przykładzie RADOŚĆ jest konceptualizowana jako przyczyna, objaw szczęścia.

Wyrażenia mogą profilować rzeczy, jak i relacje. *Rzecz* jest definiowana abstrakcyjnie jako obszar w pewnej domenie lub zbiór elementów, które łączą się ze sobą w taki sposób, który umożliwia w obrębie tych elementów manipulowanie na wyższych poziomach organizacji konceptualnej (Langacker 1995: 26). Wyrażenie relacyjne wskazuje na uczestników relacji. Relacje są widoczne, gdy wprowadzimy *figurę* (profil, element, na którym ogniskuje się uwaga mówiącego), będąca czymś pierwszoplanowym, czyli wyraźnym konturem obszarów lub przedmiotów znajdujących się w centrum pola widzenia, z kolei *tło* jako coś drugoplanowego (Langacker 1995; Tabakowska 1995). Rozważmy to na przykładzie dwóch zdań:

szczęście spotkało x-a,

x spotkał szczęście.

Logika traktuje te zdania za równoważne, natomiast semantyka języka naturalnego wskazuje na różnice. W pierwszym zdaniu *figurą* jest SZCZĘŚCIE, *tłem* – X-EXPERIENCER. Natomiast drugie zdanie wskazuje na odwrotność sytuacji EXPERIENCER jest *figurą* (trajektor), a szczęście *tłem* (landmark).

Obrazowanie zawiera również sądy o elementach rzeczywistości, pojęcia, wyobrażenia symboliczne. Podmiotową reprezentację świata utożsamia się ze strukturą konceptualną (pojęciową). Za *przedmiot mentalny* uważa się jednostkę podlegającą definiowaniu, którą reprezentuje i opisuje językowy obraz świata (skrót: JOS).

Przedmiot, który poddajemy profilowaniu, ma charakter mentalny, a nie fizyczny. Zatem przedmiotem mentalnym jest *to wszystko, co zawiera myśl, na co patrzymy i co widzimy oczyma duszy* to, inaczej profil pojęcia, równy profilowi przedmiotu mentalnego.

3. Metaforyka związana ze SZCZĘŚCIEM. W językoznawstwie kognitywnym *metafora zajmuje ważne miejsce, ponieważ jest odbiciem procesów poznawczych, sposobem myślenia*. Kognitywiści uważają, iż wszyscy przez całe życie mówimy metaforami (Tabakowska 1995: 9). Jak zauważa G. Lakoff (1988), metafora nie jest sprawą przypadku, *lecz tkwi ona głęboko w naszym doświadczeniu, tworząc koherentne systemy zorganizowane wokół pewnych pojęć, które otrzymują określoną strukturę jedynie dzięki temu, że rozumiemy je za pośrednictwem metafor* (Lakoff, Johnson 1988: 8). Dzieje się tak zapewne dlatego, iż nasz system pojęć nie jest czymś, z czego zwykle zdajemy sobie sprawę (Lakoff, Johnson 1988: 25). Mówimy również, iż pojęcia, czynności i język są kształtowane przez metaforę (Lakoff, Johnson 1988: 27). Przyjmujemy (Lakoff, Johnson 1988), iż „kategorie naszego powszedniego myślenia są w większości metaforyczne, a rozumowanie opiera się na metaforycznych implikacjach i wnioskach, codzienny racjonalizm wymaga więc wyobraźni” (Lakoff, Johnson 1988: 8) Metafora jest przeniesieniem z płaszczyzny fizycznej na płaszczyznę abstrakcyjną (Tabakowska 1995: 36), ludzkim sposobem pojmowania i wyrażania rzeczy trudnych, abstrakcyjnych i nieznanych w kategoriach rzeczy konkretnych i od dawna znajomych (Tabakowska 1999: 4). Metafora służy jako nośnik rozumienia jakiegoś pojęcia jedynie ze względu na podstawę doświadczeniową (Lakoff 1988: 41).

W kognitywizmie za podstawowy opis przyjęto *metaforykę języka naturalnego*. Jest ona sposobem widzenia świata przez przeciętnych użytkowników języka. Metafora konceptualna, tj. pojęciowa jest rozumieniem i doświadczaniem pewnego rodzaju rzeczy w terminach innej rzeczy (Lakoff 1988: 27). Różnica występująca pomiędzy metaforą tradycyjną (Arystoteles) a metaforą konceptualną polega na tym, iż pierwsza z nich odsyła nas jedynie do znaczenia, np. *być w siódmym niebie* ‘czuć się zadowolonym, szczęśliwym’ (Godyń 1995: 105), natomiast metafora konceptualna umożliwia stworzenie kategorii SZCZĘŚCIE to NIEBO (experienecer, czując się szczęśliwy, ma wrażenie, iż jest w niebie, tj. w miejscu, gdzie jest dobrze i wszystkie marzenia się spełniają niczym w bajce, stan szczęśliwej osoby przypomina siankę, niemalże bajkowe, szczęśliwe życie).

G. Lakoff i M. Johnson (1988) dzielą metafory na: strukturalne, orientacyjne, ontologiczne. *Metafory ontologiczne* traktują wydarzenia, czynności, uczucia, wyobrażenia jako rzeczy i substancje (Lakoff 1987: 49). Służą one rozmaitym celom, np. mówieniu o czymś, kwantyfikowaniu, rozpoznawaniu aspektów, przyczyn, ustalaniu celów i motywów działania, obszaru (łądu) – pojemnik – przedmiot – substancja, pole widzenia. Dowodem na to są poniższe metafory wraz z przykładami:

SZCZĘŚCIE to ISTOTA ŻYWA

źródło: ISTOTA ŻYWA

efekt (cel) SZCZĘŚCIE

*szczęście poczyna się,
szczęście rodzi się,
szczęście przychodzi,
szczęście idzie,
szczęście uśmiecha się,
szczęście ucieka,
szczęście wraca,
szczęście ginie.*

SZCZĘŚCIE to POŻYWIENIE

źródło: POŻYWIENIE

efekt (cel): SZCZĘŚCIE

*spróbować szczęścia,
zakosztować szczęścia,
słodysz życia,
delektować się szczęściem,
gorzkie szczęście,
nasyć się szczęściem.*

SZCZĘŚCIE to ROŚLINA

źródło: ROŚLINA

efekt (cel): SZCZĘŚCIE

*szczęście kwitnie,
szczęście wzrasta,
szczęście rośnie,
kwitnąć ze szczęścia.*

SZCZĘŚCIE to WYTWORY, TOWARY

źródło: WYTWÓR, TOWAR

efekt (cel:) SZCZĘŚCIE

kupować szczęście

ROZUMIENIE to WIDZENIE SZCZĘŚCIA

źródło: ROZUMIENIE

efekt (cel): SZCZĘŚCIE

*x zauważa szczęście,
x zobaczył wreszcie swoje szczęście w y-u albo w pracy albo w życiu*

SZCZĘŚCIE to OSTRE ŚWIATŁO

źródło: OSTRE ŚWIATŁO

efekt (cel): SZCZĘŚCIE

szczęście oślepia x-a.

SZCZĘŚCIE to SZALEŃSTWO

źródło: SZALEŃSTWO

efekt (cel): SZCZĘŚCIE

*szaleć ze szczęścia,
zwariować ze szczęścia.*

SZCZĘŚCIE to SKARB

źródło: SKARB

efekt (cel): SZCZĘŚCIE

*x chowa szczęście,
x strzeże swego szczęścia,*

*x ukrywa swoje szczęście,
x zakopuje szczęście.*

STANY UCZUCIOWE to PŁYNY WEWNĄTRZ CZŁOWIEKA
źródło: PŁYNY WEWNĄTRZ CZŁOWIEKA efekt (cel): STANY UCZUCIOWE
być wypełnionym szczęściem;

SZCZĘŚCIE to PŁYN, KTÓRY WYPEŁNIA CZŁOWIEKA
źródło: PŁYN, KTÓRY WYPEŁNIA CZŁOWIEKA efekt (cel): SZCZĘŚCIE
*tryska szczęściem,
x jest pełen szczęścia,
być pełnym energii*

SZCZĘŚCIE to UCZUCIE
źródło: UCZUCIE efekt (cel): SZCZĘŚCIE
*x czuje szczęście,
x odczuwa szczęście,
x doznaje szczęścia*

OCZY to POJEMNIKI NA SZCZĘŚCIE
źródło: OCZY to POJEMNIK efekt (cel): SZCZĘŚCIE
*oczy błyszczą się ze szczęścia,
oczy napelniają się szczęściem;*

SERCE to POJEMNIK NA SZCZĘŚCIE
źródło: SERCE to POJEMNIK efekt (cel): SZCZĘŚCIE
*serce x-a jest wypełnione szczęściem,
szczęście rozsadza x-owi serce,
szczęście wstępuje do x-a.*

Metafora przewodnika opisuje trzy stadia procesu komunikacyjnego, czyli tworzenie komunikatu, jego odbiór, względnie uczestników procesu, tj. nadawcę i odbiorcę (Maćkiewicz 1999: 151). M. Johnson (1987) definiuje metaforę przewodnika jako relację przestrzenną między formą a treścią. *Wyrażenia językowe to pojemniki*, ich znaczenie natomiast, to zawartość (treść) tych pojemników, np. *x nosi szczęście w sercu*. SERCE = POJEMNIK, w którym znajduje się SZCZĘŚCIE = treść, na którą składa się określony stan świadomości ducha, wypełniający wnętrze człowieka – jego serce. Metafora przewodnika, pochodna naszemu doświadczeniu, odzwierciedla nasze oczekiwanie (Kardela 1999: 33).

Metafory orientacyjne łączymy z orientacją przestrzenną, czyli takimi określeniami, jak: *wzwyż – w dół, do – z, przód – tył, na – od, głęboko – płytko, centralny – peryferyjny*. Źródłem metafor orientacyjnych są doświadczenia fizyczne i kulturowe. Metafory orientacyjne nadają pojęciu orientację przestrzenną, np. SZCZĘŚLIWY to w GÓRĘ, SZCZĘŚLIWY zorientowane jest w GÓRĘ. Wiąże się to z wyrażeniami typu:

SZCZĘŚCIE to NIEBO

źródło: NIEBO

efekt (cel): SZCZĘŚCIE

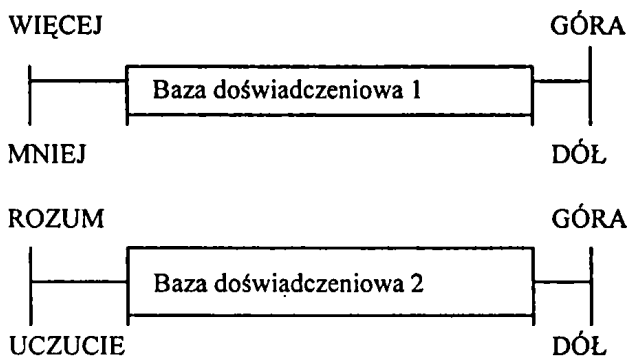
*x czuje się podniesiony na duchu ze szczęścia,
 x czuje się wniebowzięty ze szczęścia,
 x czuje się jak w niebie ze szczęścia albo jak anieli w niebie;
 Czuję się uniesiony.
 To podniosło mnie na duchu.
 Doznawał wzlotów i upadków.
 Gdy o niej myślę, czuję się uskrzydłony.
 Szczęście podniosło go na duchu.
 Szczęście podniosło go do góry.
 Szczęście powodowało, że czuł się wniebowzięty.*

DOBRO to GÓRA

źródło: GÓRA efekt (cel): DOBRO

*Głowa do góry.
 Uszy do góry.*

Podstawę doświadczeniową metafory: SZCZĘŚLIWY to GÓRA ilustruje następujący schemat:



(za: Lakoff, Johnson 1988: 43).

WIĘCEJ to GÓRA; DOBRE to GÓRA; PRZYSZŁOŚĆ to GÓRA

WYSOKI STATUS to GÓRA; CNOTA to GÓRA; CZYNNY to GÓRA (Lakoff, Johnson 1998: 47).

Szczęście na ogół wiąże się z uśmiechem, z ogólnym uczuciem wylewności. SZCZĘŚLIWY to SZEROKI, np. *rozpiera mnie szczęście*, zbudowane z innego aspektu niż czuję się podniesiony. SZCZĘŚCIE to GÓRA. Powyższa metafora umieszcza SZCZĘŚCIE w koherentnym systemie metaforycznym, a część znaczenia tego pojęcia wywodzi się z jego roli w tym systemie. Odnosząc się do metafor kon-

ceptualnych i metonimii, możemy utworzyć model kognitywny i sieciowy SZCZĘŚCIA. W jaki sposób się do tego dochodzi, opisujemy w następnym podrozdziale.

4. Rola modeli kognitywnych w poszukiwaniu definicji słowa jako sposób konceptualizacji SZCZĘŚCIA. Modele kognitywne (skrót: ICM) porządkują potoczną wiedzę o rzeczywistości. Są interpretacjami (idealizacjami) wybranych fragmentów świata. Wyidealizowane modele muszą być zatem nie tyle dobre do myślenia, ile dobre do działania (Maćkiewicz 1999: 67). Modele kognitywne opisane przez G. Lakoffa (1986, 1987, 1988) spełniają pewne warunki. Po pierwsze stanowią przykład idealizacji (będąc wynikiem szeregu procesów poznawczych, takich jak na przykład: *szeregowanie, uogólnianie, abstrahowanie* itd.), po wtóre są bezpośrednio ucieleśnione w odniesieniu do ich zawartości, albo są systematycznie powiązane z bezpośrednio ucieleśnionymi modelami (por. uwagi poprzednie). Pojęcia charakteryzowane przez modele kognitywne są zrozumiałe dzięki ucieleśnieniu prezentującemu doświadczenie w modelach. Większość modeli jest wcielonych w odniesieniu do użycia, a tych, które nie są, używa się świadomie i z zauważalnym wysiłkiem. Elementy, należące do podstawowego poziomu kategoryzacji i prymarności (ważności), mogą funkcjonować w ICM-ach jako kognitywne punkty odniesienia lub elementy różnych modeli kognitywnych, np. metonimia, natomiast centralność wzrasta przez interakcje ICM-ów. Rodzinne podobieństwo wyzwała podobieństwo modeli, polisemia pojawia się w wyniku relacji między różnymi ICM-ami i elementami tego samego modelu, ponieważ te same słowa są często używane dla elementów, które pozostają wobec siebie w takich samych relacjach kognitywnych (Lakoff 1987: 13).

Modele kognitywne współtworzą strukturę pojęcia, ono zaś poprzez model sieciowy wchodzi w skład kategorii, która jest złożoną konfiguracją pojęć i/lub innych kategorii (Nowakowska-Kempna 2000: 63).

Między strukturami pojęciowymi a językiem zachodzi związek. Można go przedstawić, odwołując się do *kategorii radialnej* oraz *modelu sieciowego*. Kategoria radialna dotyczy metafory i metonimii w języku naturalnym (Lakoff, Johnson 1988). Jest ona złożona z elementów centralnych (prototypowych) i peryferyjnych.

E. Tabakowska (1995) przedstawia kategorię radialną na przykładzie KLUCZA. Prototypem KLUCZA jest jego podstawowe znaczenie, tj. *klucz do drzwi*. Pozostałe znaczenia są rozszerzeniami. Z kluczem łączy ich podobieństwo rodzinne, np. *klucz do nakręcania zegara, klucz francuski, klucz do konserw*. Są to *rozszerzenia metonimiczne*. Nazywamy je w ten sposób, ponieważ podstawą do powstania peryferyjnych znaczeń staje się pewna część znaczenia prototypu, która wysuwa się na pierwszy plan. W opisie pojęcia KLUCZ odnajdujemy również rozszerzenia metaforyczne. Powstają one wtedy, gdy relacja otwierania zostanie przeniesiona z dziedziny zdarzeń fizycznych w dziedzinę zdarzeń abstrakcyjnych, np. *klucz do ludzkich serc, klucz nutowy, klucz do zbioru zadań, klucz botaniczny*. Tego typu metafory nazywamy *metaforami pojęciowymi*.

Model sieciowy przedstawia różnorodność zjawisk zachodzących w języku naturalnym. Wyjaśnia nieostrość pojęć oraz ich wieloznaczność.

Nieostrość pojęć pojawia się wtedy, gdy użytkownicy języka podają za istotną cechę tę, która odpowiada stosunkowo wysokiemu poziomowi kategoryzacji taksonomicznej. Dokonując porównania pojęcia KLUCZ w języku polskim i angielskim, zauważamy, że znacznie więcej jest rozszerzeń metonimicznych i metaforycznych w języku polskim niż angielskim.

O *wieloznaczności* mówimy wtedy, gdy w znaczeniu dwóch jednobrzmiących leksemów na plan pierwszy wysuwają się te cechy, którymi te dwa leksemy różnią się od wspólnego znaczenia z wyższego poziomu kategoryzacji. Przykładem może być *klucz do konserw* i *klucz żurawi*. Oba określenia łączy jedynie etymologia. Użytkownicy nie są świadomi istnienia wyższego poziomu.

Model sieciowy pozwala charakteryzować jednostki językowe w odniesieniu do kontekstu, w jakim występują, np. *klucz do konserw*. Z prototypowym kluczem łączy go tylko otwieranie. Ten przykład świadczy o tym, że kontekst sytuacyjny nie jest tutaj potrzebny. Jest on niejako wbudowany w treść wyrażenia. Taki sposób opisu nazywamy *konwencjonalizacją danego wyrażenia w języku*.

Wykorzystując modele kognitywne, powstałe w wyniku analiz, przedstawimy siatkę pojęciową, tj. model sieciowy SZCZĘŚCIA. Ten sposób analizy w konsekwencji pozwoli nam utworzyć definicję kognitywną SZCZĘŚCIA. Aby było to możliwe, musimy najpierw omówić cechy dyskursu naukowego, potocznego, a następnie przejść do jego charakterystyki dokonanej na szerokim spektrum tekstów oraz wypowiedzi młodzieży i osób dorosłych.

Opisując SZCZĘŚCIE, posługujemy się przedpojęciowymi schematami wyobrazeniowymi (Libura 2000: 31; por. Johnson 1987, Lakoff 1986, 1987, 1995, Krzeszowski 1999). Szczególnie odnosimy się do schematu POJEMNIKA, WIĘZI, ŚCIEŻKI / ŹRÓDŁA – ŚCIEŻKI oraz CENTRUM – PERYFERIE.

Za metaforę centralną uznajemy:

SZCZĘŚCIE to ŚWIATŁO

źródło: ŚWIATŁO

efekt (cel): SZCZĘŚCIE

Dowodem na takie ujęcie, mogą być poniższe przykłady:

szczęście rozbłysło w oczach x-a,

szczęście błyszczy w oczach x-a,

w oczach x-a było widać błysk szczęścia,

blask szczęścia,

szczęście rozbłysło na twarzy x-a,

twarz x-a błyszczy szczęściem albo ze szczęścia,

szczęście błyska z twarzy x-a,

twarz x-a promieniuje szczęściem,

szczęście opromienia twarz x-a,

szczęście promieniuje z twarzy x-a,

oczy x-a świecą się szczęściem,

Kognitywiści, definiując *wyrażenia kognitywne* używają wyrażen języka naturalnego o dużej złożoności semantycznej w roli metajęzyka semantyki (Nowakowska-Kempna 1993: 168). Dokonuje się to poprzez:

- wyłonienie elementów semantycznych znaczenia wyrażen w postaci wyidealizowanych modeli kognitywnych (ICM-ów z kontekstów), które je zawierają;
- traktowanie semantyki rozumienia na równi z pragmatyką;
- odsłonięcie struktur kognitywnych (Nowakowska-Kempna 1993: 172).

Przewodnią myślą twórców kognitywizmu (Lakoff, Johnson 1988) jest stwierdzenie, iż *większość pojęć daje się częściowo zrozumieć za pomocą innych pojęć* (Lakoff, Johnson 1988: 18).

Bibliografia

- Apresjan J.D., 1993, *Językoznawstwo teoretyczne, modele formalne języka i leksykografia systemowa*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, pod red. J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego, Lublin.
- Apresjan J.D., 1980 (2000), *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Wrocław.
- Brückner A., 1983, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Doroszewski W., 1966, *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa 1958–1969.
- Fife J., 1995, *Wykłady z gramatyki kognitywnej*, [w:] *Podstawy gramatyki kognitywnej*, pod red. H. Kardeli, Warszawa.
- Godyń J., 1995, *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*, Kraków–Warszawa.
- Goethe W., 1962, *Faust*, Warszawa.
- Jackendoff R., 1983, *Semantics and Cognition*, Cambridge.
- Jackendoff R., 1986, *Conceptual Semantics*, „Quaderni di Studi Semiotici” Versus 44/45.
- Janus E., 1975, „Bardzo” – „wielki” – „duży”, [w:] *Słownik i semantyka. Definicje semantyczne*, red. E. Janus, Wrocław, s. 145–156.
- Janus E., 1981, *Wykładniki intensywności cechy (na materiale polskim i rosyjskim)*, Wrocław.
- Johnson M., 1987, *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*, Chicago and London.
- Kardela H., 1999, *Ogdena i Richardsa trójkąt uzupełniony, czyli co bada gramatyka kognitywna*, [w:] *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin.
- Kövecses Z., 1986, *Metaphors of Anger, Pride, and Love. A Lexical Approach to the Structure of Concepts*, [w:] *Pragmatics and Beyond, An Interdisciplinary Series of Language Studies VI*, Amsterdam–Philadelphia.
- Kövecses Z., 2001, *Metaphor and Emotion Language, Culture, and Body Human Feeling*, Cambridge.

- Krzyszowski T.P., 1997, *O znaczeniu przymiotnika kognitywny*, [w:] *Podjęcia kognitywne w lingwistyce, tranlatoryce i glottodydaktyce*, pod red. F. Gruczy, M. Dakowskiej, Warszawa.
- Krzyszowski T.P., 1999, *Aksjologiczne aspekty semantyki językowej*, Toruń.
- Lakoff G., 1986, *Cognitive Semantics*, „Quaderni di Studi Semiotici: Meaning and Mental Representation”, red. U. Eco, Versus 44/45.
- Lakoff G., 1988, *Classifiers as a Reflection of Mind*, [w:] *Noun Clases and Categorization*, pod red. C. Craiga, Amsterdam, (przekład ros. *Мышление в зеркале классификаторов*, [w:] *Kognitywne aspekty języka*, V. I, Moskwa, s. 12–51).
- Lakoff G., 1987, *Women, Fire and Dangerous Things*, Chicago.
- Lakoff G., 1998, *The Contemporary Theory of Mataphor*, [w:] *Metaphor and Thought*, red. A. Orthony, Cambridge.
- Lakoff G., Johnson M., 1972, *A study of Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts*, „Journal of Philosophical Logic”, vol. 2 Hedges.
- Lakoff G., Johnson M., 1988, *Metafory w naszym życiu*, Warszawa.
- Langacker R., 1987, *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. I, Stanford.
- Langacker R., 1995, *Wykłady z gramatyki kognitywnej*, Lublin.
- Libura A., 2000, *Wyobrażenia w języku. Leksykalne korelaty schematów wyobrażeniowych. Centrum – peryferie i Siły*, Wrocław.
- Maćkiewicz J., 1999, *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku*, Gdańsk.
- Marciszewski W., red., 1988, *Mała encyklopedia logiki*, Warszawa.
- Muszyński Z., 1993, *O podmiotowym, społecznym i formalnym wymiarze języka, czyli o trzech aspektach znaczenia komunikacyjnego*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, pod red. J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego, Lublin.
- Nowakowska-Kempna I., 1986, *Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami predykatów uczuć*, Katowice.
- Nowakowska-Kempna I., 1987, *O uczuciach – stanach emocjonalnych. Propozycja analizy semantycznej*, „Przegląd Humanistyczny”, z. 3.

Metaphors connected with HAPPINESS

Abstract

Describing the notion of SZCZĘŚCIE (HAPPINESS) the author of the paper refers to pre-notional imaginary schemes, mainly to the schemes of a container, a tie, a path (sources – paths and the centre – peripheries). In the radial model the central metaphor is HAPPINESS IS LIGHT (LIGHT is the source and HAPPINESS is the effect or the aim), e.g. *happiness shone in one's eyes*.

Searching for the metaphor that makes a causal model of HAPPINESS we often refer to the imagery scheme of THE POWER OF GOOD/GOODS ATTRACTION.

In cognitive grammar using metaphors reflects cognitive processes as well as a specific way of thinking that exists deeply in our experience making particular systems arranged around definite notions which get their structure through the fact we understand them by means of metaphors. Classical metaphor (defined by Aristotle) refers only to meaning while conceptual (notional) metaphor enables to create the category *HAPPINESS IS HEAVEN*.